

SRPSKOHRVATSKI JEZIK U SVJETLU USTAVNOPRAVNIH I SOCIOLINGVISTIČKIH ODREĐENJA

BRANISLAV BRBORIĆ

Komisija za informisanje CK SKS, Beograd UDK 808.61/.62:342.4(497.1)

Iako u serbokroatistici zapravo nema ozbiljnih, naučno utemeljenih, sociolingvističkih monografija, a još manje cjelovitih, sintetičkih studija ove vrste (umjesto njih ima dosta manje ili više »integrativnih« odn. »dezintegrativnih« ideoloških diskursa), teško je osporiti činjenicu da mnogi ljudi u ovoj zemlji smatraju da je i narodni i standardni jezik onih Jugoslovena koji se izjašnjavaju kao Srbi, Hrvati, Muslimani i Crnogorci (i, vjerovatno, većine onih koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni) *jedan jezik*, kako se god on nazivao. Ta je činjenica postala neotuđiv dio svenarodne kulturne tradicije koja je više od jednog stoljeća njegovana na prostoru između triju južnoslovenskih jezičkih granica, slovenačke, sa sjeverozapadne, te makedonske i bugarske, s jugoistočne strane. Ta se tradicija oslanja na izbor zajedničke osnovice standardnog jezika, koju predstavlja jedino zajedničko narječje, štokavsko, ili — preciznije — najrasprostranjeniji dijalekat njegov, novoštokavski, sa dvije selekcije refleksā negdašnjeg »jata«, od kojih je jedna *ekavska* (preciznije, ekavsko-ikavska) a druga (*i*)*jekavska* (ijekavsko-jekavsko-ikavsko-ekavska).¹ Istina, tim dvjema selekcijama pridružuju se i azbučne, te niz drugih dvojnih selekcija od domaćeg i uvoznog jezičkog materijala, koje se iskazuju na svim »nivoima jezičke organizacije«:² u morfologiji i sintaksi, u leksici (terminološkoj i običnoj), u ortografiji i ortoepiji, i drugdje. Otuda *varijante*, *istočna* (s oba izgovora i oba pisma) i *zapadna* (s jednim izgovorom i jednim pismom,

¹ Up. ceo, cela, celina, vreme, vremena, sresti, sreća, nisam, noviji, pletijah, tresijah, s jedne, i cio, cijela, cjelina, vrijeme, vremena, sresti, sreća, nisam, noviji, pletijah, tresijah, s druge strane.

² Up. studentica, računalo, pokušavaju preplivati Savu, njega se ovdje pita, tisuća, jednakžba, kruh, radit ću, Shakespeare, historija, ocean, Kreta (zapadna varijanta) i studentkinja, računar, pokušavaju da preplivaju Savu, on se ovd(j)e pita, hiljada, jednačina, hl(j)eb, radiću, Šekspir, istorija, okean, Krit (istočna varijanta).

uz marginalnu upotrebu drugoga), te jedna *međuvarijanta*, tzv. *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, u kojem ne vrijedi načelo polarizacije, prim(i)jenj(eno/ivo) u varijantskim izrazima. U imenovanju ovog jezika od davnina prevladavaju dva etnikuma, srpski i hrvatski, pa se ti nazivi (»ktetici«) do 1918. ponajvećma (da ne kažemo skoro isključivo) upotrebljavaju razdvojeni, a otada počesto i udruženi, čemu se opiru razlozi jezičke ekonomičnosti i drugi, izvanjezički, razlozi. Posljednjih petnaestak godina čine se (ne sasvim rijetko, ali ne i razgovjetno i odlučno) naponi da se, po logici dvojnog imenovanja, dijeli i sam jezik, standardni jezik, kako u zemlji tako i u inostranstvu, s osobitim uspjehom na sidnejskom univerzitetu »Mekvori«, u nekim rječnicima u Skandinaviji i u nekim UNESCO-ovim publikacijama u Parizu. U samoj zemlji — gdje nema zajedničkog rada na pripremanju i izdavanju zajedničkih normativnih instrumenata (pravopisā, gramatikā, rječnikā, savjetnikā i sl.) — nema zahtjeva za »prevođenje« sa »srpskog« na »hrvatski« i obratno, ni filmova ni knjiga npr., ali se savezni zakoni i drugi opšti akti objavljuju već 40 godina ne samo trojezično (srpskohrvatski, slovenački i makedonski) već i dvoredakcijski odn. — od 1975. godine — troredakcijski na jednom jeziku, srpskohrvatskom, a posljednjih godina i na dvama »narodnosnim« jezicima, albanskom i mađarskom (To se radilo i radi se u raznim savezним organima i organizacijama, gdje su se do prije 7—8 godina objavljivale posebne verzije na »srpskom« i »hrvatskom«, a otada se objavljuju i na »bosanskom« — »jeziku«, kako se, u stvari, u tim organima i tijelima imenuju, iz raznih razloga, uključujući i ekonomičnost izraza, ti naši varijantni izrazi). Srećom, dakle, osim ovoga neophodnog »prevođenja«, malo se šta drugo »prevodi« s varijante na varijantu, ali smo daleko od toga da bismo mogli reći kako nemamo, i dalje, ozbiljnih nesporazuma oko jezika i njegova imenovanja. Pri svemu tome, jezička se stvarnost bitnije ne mijenja, a razgranata mreža komunikacija pomaže nam da se svim tim »jezicima« služimo bez prevođenja, da ih, štaviše, sve bolje upoznajemo i razumijevamo.

Pa ipak, valja ponešto reći o smislu i besmislu nekih od nesporazuma, koji, na sreću, zasad bitnije ne otežavaju stvarno (spo)razumijevanje. Mnogi se nesporazumi tiču pukog imenovanja jezika, pa ću najprije govoriti o tome.

Mnoštvo naziva kojima se taj jezik imenuje teško da ima smisla, osim ako se taj »smisao« ne bi vidio u nastojanju da se, iz nekog razloga, dovede u pitanje stvarno postojanje jednoga srpskohrvatskog (književnog) jezika. U tekućoj upotrebi, frekventnoj ili marginalnoj, dā se raspoznati čak osam naziva, A. četiri frekventna (i »realna«, 1—4) i B. četiri marginalna (i »potencijalna«, 1—8): 1. *srpskohrvatski* i (»odnosno«) 2. *hrvatskosrpski*; 3. *hrvatski* (često s dopunskim atributom *književni*, kao gotovo jedini oblik imenovanja standardnog jezika u SRH posljednjih godina) i 4. *srpski* (osobito frekventan u razgovornoj upotrebi u SRS i SRCG; rijetko s dopunskim atributom *književni*, osim u kontekstu retrospektivnog razmatranja tvorbe modernog književnog

jezika u Srba; u nekoj vrsti poluslužbene poluupotrebe u školstvu i leksikografiji u SRH, gdje se školski predmet zove »hrvatski ili srpski«, kao i naš jezik u tamo izdavanim dvojezičkim rječnicima); 5. *standardna novoštokavština* (samo kod onih rijetkih autora koji — iako samo varijante drže »konkretnim realizacionim oblicima jednoga apstraktnog modela standardnog jezika« — shvataju da se ne može svakad izbjeći spomen cijele te *apstrakcije* kao, makar implicitno, jednoga standardnog jezika uprkos njenoj »nerealizljivosti«) i 6. *naš jezik* (kako taj jezik zove pristojan svijet, koji osjeća nelagodu zbog mnoštva ovih naziva i njihove dubiozne smislenosti); 7. *crnogorski jezik* (naziv za koji se godinama tuku oni bojovnici koji su još 1971. »otkrili« da je taj »jezik« Vuk »uvedo u srpsku književnost«, ali su ga »Srbi (...) krajem XIX stoljeća napustili«)³ i 8. *bosanski jezik* (najmarginalnije korišćena sintagma, o kojoj je već bilo riječi, bez ikakvoga službenoga i naučnog pokrića u SRBiH).

Samo prva dva naziva — *srpskohrvatski* i (»odnosno«) *hrvatskosrpski* (koji se ponegdje označuju kao *dviije potpune istoznačnice* ili *dva »čista« sinonima*, ponegdje kao *dviije varijante jednog naziva*, a ponegdje *dva smjera iste složenice*) — obezbjeđuju relativno zadovoljavajuće rješenje. Naime, praktički se samo njima može označiti jezik u cjelini, bez obzira na *nivoe* (narodni jezik s dijalektima, te standardni i supstandardni jezik sa sociokulturnosredinskim, varijantama i funkcionalnim stilovima, kojima se »pokrivaju« različiti oblici jezičke djelatnosti). U složenici se sadrže i dva posebna naziva, *srpski* i *hrvatski*, iza kojih stoji tradicija, na žalost osobito ona koja nije imala u vidu obzire zajedničkog života u jednoj državi ili ih je imala na način kojim se nekim etničkim skupinama, odn. narodima, osporavao karakter »političkog naroda«,⁴ tj. punopravnog političkog subjekta. A takve tradicije, u okolnostima stvarno temeljite izmiješanosti raznorodnih (višenacionalnih) govorilaca *istog jezika*, teško je pomiriti s logikom bratstva i jedinstva, stvarnog zajedništva i punopravnosti. Osim toga, istovremena upotreba većeg broja naziva za isti jezik, bez njihove jasne semantičke diferencijacije, i jezička politika bez zajedničke standardizacije, uz pomanjkanje integrativne ideologije (imanentne svakom razvijanjem društvu, pogotovu socijalističkom), može ometati i već ometa normalan kulturni život.

Zanimljivo je, ipak, istaći da nema ozbiljnih nastojanja da se dovede u pitanje upotreba složenice za označavanje jezika *dijasistema*,

³ Na tom »jeziku«, i nedavno u listu »Ovdje« (mart 1984), insistira Vojislav Nikčević, a iznio ga je svojedobno u »Vusu« (3. XI 1971), rekavši, uz ostalo, i ovo: »I Vukova koncepcija i zaključci Bečkoga književnog dogovora nijesu se mogli realizovati jer su bili antiistorijski i antilingvistički. Iz tih razloga Srbi su krajem XIX stoljeća napustili crnogorski jezik, koji je Vuk uveo u srpsku književnost.« Naziv, i jezik, *srpskohrvatski* ovaj autor voli praćati atributom *tzv.* (»Ovdje«, *ibid.*, ali i drugdje, godinama).

⁴ V. članak Vasilija Đ. Krestića, O imenu jezika u prošlosti Hrvatske, objavljen u knjizi Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja (Beograd, Narodna knjiga, 1983, str. 153—157).

koji je, inače — ako apstrahujemo načas njegove povijesne mijene — veoma razuđen. U njemu raspoznavamo četiri narječja, te mnoštvo dijalekata, poddijalekata i govora (katkad toliko različitih da je uzajamno sporazumijevanje, između jednog kajkavca i jednog torlaka npr., vrlo otežano), pa ipak za nj je složenica dobra, ali se ona označava nepodesnom za imenovanje *standardnog jezika*, koji je, kao »dijalekat što je uspio«, i sam dio »jezika dijasistema«, a osim toga razlike među sredinskim varijantama standardnog jezika takve su da ne otežavaju previše međusobno sporazumijevanje njihovih govornika ako su prosječno obučeni ljudi sličnih struka i nivoa obrazovanosti.

Što se tiče ustavnih određenja ovog jezika (ima ih šest — četiri republička i dva pokrajinska), ona su takva da se na osnovu njih mogu izvlačiti različiti zaključci: da nam, na primjer, *standardni jezik* (»jezik u službenoj upotrebi«) i *jeste i nije jedan jezik*; ili da u trima republikama, ako sudimo po ustavom utvrđenom nazivu jezika, imamo *jedan standardni jezik*, *srpskohrvatski* (odn. *hrvatskosrpski* kao »čisti sinonim«, upotrebljen kao dublet prethodnom samo u ustavima SRBiH i SAPV, ali ne i u ustavima SRCG, SRS i SAPK), a u jednoj od njih *drugi standardni jezik* (»jezik u javnoj upotrebi«), *hrvatski književni jezik* (zasnovan na /posebnom?/ »narodnom jeziku« onih »Hrvata i Srba« /koji žive/ »u Hrvatskoj«, »koji se naziva *hrvatski ili srpski*«, dok su Muslimani i Crnogorci, kojih ima i u ovoj republici, u tom kontekstu apstrahovani ne samo u nazivu jezika nego i u pogledu sudjelovanja u njegovoj osnovici, u kojem se slučaju ne mogu izostaviti kao što su nekad, doduše samo Muslimani, ostali nespomenuti u Novosadskom dogovoru (1954).

Ozbiljna jezička politika i valjano jezičko planiranje, zasnovani na načelima socijalističkog zajedništva, bratstva i jedinstva (»jedinstva s razlikama«), mogli bi nas uputiti, uvjeren sam, samo na to da valja utvrditi zajednički tehnički termin za standardni jezik. To može biti koja od složenica ili kakav nov neutralni naziv, podesan za upotrebu u nauci, školstvu i administraciji, koji ne mora isključivati druge nazive u »običnom govoru društvenog života«. Za takvo planiranje, naravno, nužno bi bilo utvrditi elemente i instrumente zajedničkog normiranja gdje je ono neophodno i slobodu izbora među onom jezičkom građom koja ne podliježe zajedničkom normiranju. Razumije se, zajednički pravopis (koji postoji, makar bio osporen i lišen formalno prihvaćenih inovacija) najmanje je važan takav instrument. Potrebni su zajedničke naučne i stručne terminologije (tj. brojni rječnici i/ili leksikoni koji bi uređivali ove terminologije), zajednički »jezički savjetnici«, zajednički normativni rječnici općenite i posebnih namjena (npr. rekcijski), zajedničke normativne gramatike u kojima se ne bi skrivale razlike koje postoje u »varijantnim izrazima« svojstvenim pojedinim sociokulturnim i nacionalnim sredinama niti bi se (osim kad je to neizbježno) one opisivale tako da se fiksiraju i petrificiraju (da se obilježavaju krstovima, križevima ili polumjesecima). Ponajviše je, međutim, potrebno da se s voljom živi i djeluje (stvara) zajedno, da se za-

jednički jezik, koji jest jedan, i vidi i njeguje kao takav, kao jedan jezik. Na žalost, to nije uvijek tako, bez obzira na to što smo izmiješani ne samo po republikama već i po opštinama, mjesnim zajednicama, selima i gradovima, po zgradama i spratovima, pa i u mnogim stanovima, porodičnim i/ili obiteljskim domovima.

Sadašnje neusklađeno policentričko normiranje (neizbježno policentričko, uostalom), koje ne vodi mnogo računa o tome da smo nacionalno mješoviti ne samo u Federaciji već i u drugim društveno-političkim zajednicama, nije saobraženo sa svima jezičkim i izvanjezičkim ustavni odredbama, niti s avnojskim načelima, prema kojima je Jugoslavija *savezna država dobrovoljno ujedinjenih naroda*, a ne samo republikā, u kojima, uostalom, žive samo dijelovi, veći ili manji, naših naroda. Svakom je znano da naše republike nisu jednonacionalne države iako, s izuzetkom SRBiH, jesu države sa stvarnim nacionalnim većinama i manjinama. Međutim, naše državno ustrojstvo ne predviđa posebna prava ni za »većine« ni za »manjine«. Primjena izvornih načela o samoopredjeljenju i ravnopravnosti naroda dopušta mogućnost i sasvim različite pristupe jeziku Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca: on se može razvijati ili kao jedan (standardni) jezik, uz uvažavanje i nacionalnih i sociokulturnosredinskih osebnosti, ili kao četiri jezika, sa svim posebnostima razdvojenog kulturnog i komunikacijskog življenja, koje se podrazumijeva, na primjer, za Slovence, Makedonce i narodnosti — i njihove jezike. Razumije se, autor ovog teksta misli da je samo prvo rješenje smisljeno, kako sa stanovišta »čisto« jezičkih tako i s gledišta sociolingvističkih prilika. Samo ono obezbjeđuje stvarnu kulturnu ravnopravnost, tj. cjelovitost svih istojezičkih nacija i njihovih kultura (jezičkih i opštih) bez obzira na to u kojoj regiji (republiki, pokrajini ili opštini) žive njihovi pojedini dijelovi, jer te nacije ne žive odvojeno, samo u po jednoj (»matičnoj«) sociokulturnoj sredini ove naše zemlje, kako npr. žive Slovenci i Makedonci, a još manje onako kako žive Nijemci i Austrijanci, Španci i Kubanci, Englezi i Amerikanci, Holanđani i Flamanci, Francuzi i Valonci i tako dalje.

Na kraju krajeva, što god mi mislili, govorili i pisali o našem jeziku, on će, s obzirom na stvarnu mrežu naših međusobnih komunikacija, ipak biti jedan jezik, čijim govornicima nisu potrebni prevodi i prevodioci ni u skupštinama, ni na skupovima, ni u knjigama, časopisima i novinama, ni u ljudskim i poslovnim kontaktima u koje svakodnevno stupaju. Stoga ćemo jednom morati sjesti za isti sto i dogovoriti se o svemu, i o imenu jezika, i o normiranju, i o zajedničkim jezičkim priručnicima, i o zajedničkim tijelima koja će pratiti i rješavati tekuća pitanja zajedničkog nam jezika.

Ako to ne učinimo, u kanalima našega međusobnog komuniciranja biće sve više »šumova« ili »buke«. Biće nepotrebnoga i štetnog »zaglušivanja« i »zaglušivanja«, biće sukoba i napetosti oko našega zajedničkog jezika, koji bi nas morao mnogo više spajati nego što nas »dijeli«.

CONSTITUTIONAL AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF THE
SERBO-CROAT LANGUAGE

Summary

Irrespective of serious disagreements in contemporary Yugoslav serbo-croatistics and its sociolinguistics, the vernacular and the standard language of those Yugoslavs who declare themselves to be Serbs, Croats, Slav Moslems and Montenegrins is to be seen as one language. Traditionally, both Serbs and Croats, and only they, have lent their ethnic names to the name of the language.

The existing names of the language with different (extra) linguistic implications (the author finds that there are six names, with another two emerging as possible contestants) and a language policy without common standardisation, in absence of integrative ideology (immanent in all societies, particularly the socialist ones), can hinder normal cultural life. It would be advisable, therefore, to find a generally acceptable common name for that language, as a technical term suitable for use in science, education and administration, and make a programme of common standardisation.

The author extensively analyses constitutional language and some other provisions, proposing that they be brought in accord with one another. The adequate solution is seen in the unambiguous »oneness« of the standard language, in a »unity with differences«, both in the federation (characterised by multilingualism) and its constituent units. Only such oneness could guarantee the true cultural equality and integrity of all peoples speaking natively the same language, and of all parts of those peoples, irrespective of the region they live in.